

HISTÒRIA MUNDIAL DE CATALUNYA

Sota la direcció de
Borja de Riquer

edicions

62

HISTÒRIA MUNDIAL DE CATALUNYA

Sota la direcció de
Borja de Riquer

Assessors:

Joaquim Albareda
Miquel Molist
Isabel Rodà
Josep M. Salrach

Edicions 62

Barcelona

Primera edició: novembre del 2018

© D'aquesta edició: Edicions 62 s.a.,
Diagonal, 662-664 – 08034 Barcelona
www.edicions62.cat
info@edicions62.cat

- © Direcció i redacció dels seus textos, Borja de Riquer, 2018
Drets negociats a través d'Asterisc Agents
- © Assessorament i redacció dels seus textos, Joaquim Albareda,
Miquel Molist, Isabel Rodà i Josep M. Salrach, 2018
- © Pròleg i redacció dels seus textos, Josep Ramoneda, 2018
- © Els autors, pels seus textos, 2018

Compost a La Letra, s.l.
Gran Via Corts Catalanes, 617 – 08007 Barcelona
Imprès a Liberdúplex

DIPÒSIT LEGAL: B. 24.225-2018
ISBN: 978-84-297-7728-4

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47). Tots els drets reservats.

TAULA

Pròleg	9
Introducció	13
<i>La prehistòria</i>	
Milers d'anys en poques pàgines	27
<i>Els temps antics</i>	
La primera multiculturalitat	67
<i>Alta edat mitjana</i>	
Naixement del món medieval	147
<i>Baixa edat mitjana</i>	
Plenitud i crisi del món medieval	203
<i>L'Edat moderna</i>	
La represa: segles xvi i xvii	315
<i>El segle xviii</i>	
La petita Anglaterra	399
<i>El vuit-cents</i>	
Un segle de revolucions i canvis	481
<i>El nou-cents</i>	
Modernització en temps de tempestes	627
<i>Els temps contemporanis</i>	
De la dictadura a la globalització	777
Els autors	957
Índex general	979

La prehistòria

MILERS D'ANYS
EN POQUES
PÀGINES

Parlar de temps tan remots, d'hipòtesis explicatives, de moviments de grups que entren i surten d'un territori, etc., són alguns dels clixés de l'etapa de la prehistòria que sovint provoquen en el lector erudit certa sensació d'incredulitat. Al mateix temps, però, l'antiguitat dels fets, els testimonis materials que persisteixen, la magnitud de les transformacions que es van donar, unida a la màgia que desprèn, la fan molt atractiva.

És veritat que apropar-se a aquest període de la història és complicat, per diverses causes: des del tipus de document històric, a causa de la seva naturalesa i perdurabilitat en un medi natural cada vegada més antropitzat, fins als obstacles que imposa la distància temporal. Tot plegat, no res més que un conjunt d'incidències que dificulten el coneixement dels primers pobladors. Tanmateix, tant per la seva durada com per les importants transformacions que s'hi produïren, el de la prehistòria és un llegat que cal incloure en el sòcol de la societat actual. I no només com a curiositat cultural o històrica, sinó per la naturalesa dels fets, que sovint ens acosta de manera crua i dura als canvis dels grups humans i a la mateixa naturalesa humana.

El coneixement de la prehistòria és molt recent. Fins a la segona meitat del segle XIX es creia —i alguns fonamentalistes encara ho creuen— que el relat de la Bíblia era cert i que el món havia estat creat de cop i volta, alguns mil·lennis abans del naixement de Jesucrist. Són creences ancestrals que sovint perduren, tot i que, de mica en mica, gràcies a la curiositat i a la necessitat

de saber, s'ha aconseguit imposar un relat sobre els orígens i el desenvolupament de les cultures humanes amb una base de coneixements més sòlida. A aquest canvi hi ha contribuït de manera decisiva l'arqueologia prehistòrica, una disciplina vinculada a la història però que, atesa l'especificitat dels documents que analitza, manté forts vincles amb altres disciplines, com l'antropologia biològica o la geologia. A més, els avenços metodològics dels darrers temps ens ofereixen noves perspectives: avui, per exemple, podem parlar d'aspectes com la genètica de les poblacions antigues o l'amplitud territorial de les xarxes d'intercanvis en l'àmbit de la Mediterrània gràcies a les anàlisis de la composició dels materials emprats en el passat. És evident, doncs, que s'han produït grans avenços en la recerca sobre aquest període. Ara bé, alhora es mantenen els dubtes clau que motiven la investigació de la prehistòria: aproximar-se a les grans transformacions socials i econòmiques, a les condicions de vida, i també al seu simbolisme.

La tria de només quatre dates clau d'aquests temps tan remots de la història no impedeix una visió contundent de l'època més arcaica dels grups humans a Catalunya. No es pot començar d'una altra manera que no sigui destacant les restes fòssils dels primers homes i dones que hi van viure. Els testimonis dels primers homínids, i les restes més antigues del pas dels grups humans pel territori, assenyalen l'inici d'una interrelació marcada per la mobilitat de la població i, indirectament, per l'etern mes-tissatge dels humans.

Més endavant, incidim en les formes primitives de l'art parietal, que formen part d'un registre d'àmbit mediterrani declarat Patrimoni Mundial de la Humanitat. D'aquest patrimoni artístic, entre les troballes més recents, hem cregut significatiu destacar la pintura que testimonia l'escena de violència en grup més antiga de la península Ibèrica i probablement de tot Europa. En efecte, tot i la diversitat de motius que s'han documentat entre Cogul i Ulldecona, hem optat per un conjunt pictòric, gairebé

inèdit, que representa, per primera vegada, una temàtica molt actual: violència i poder.

Hem emfatitzat també la complexitat de les societats dels primers pagesos a partir del poliedre que uneix les transformacions en les activitats vinculades a la subsistència amb les tecnològiques, les culturals i les socials. La màgia i simbologia dels ornaments, amb pedres verdes, mostra l'avenç de les activitats de la mineria, i potser de l'artesanía, consolidades ja en el marc de les primeres societats camperoles.

Finalment, ens hem centrat en les formes més complexes de societats del final de la prehistòria: cabdillatges, fortaleeses i els seus vincles amb les grans civilitzacions mediterrànies del primer mil·lenni, un llegat del món iber que prefigura el sòcol clàssic de les societats de l'antiguitat.

Els temps convulsos que viu la societat actual, que observa amb inquietud fenòmens com ara les fortes onades migratòries, el maltractament de la naturalesa o la distribució desigual de l'explotació dels recursos, reforcen la necessitat de mirar al passat per conèixer i precisar les respostes dels grups humans a fenòmens similars, lluny de la visió idíl·lica, o de «paradís perdut», que sovint ha estat la prehistòria en l'imaginari de la societat.

MIQUEL MOLIST

450.000 aC

Pobladors i conqueridors del medi ambient: els primers homínids

Gràcies a les restes d'un crani d'un homínid arcaic, batejat com l'home de Talteüll, coneixem l'aspecte físic i les formes de vida dels grups de caçadors recol·lectors de les primeres etapes de la humanitat a l'Europa Occidental. Les restes humanes i els vestigis arqueològics associats permeten conèixer el poblament i la lenta conquesta del medi ambient.

El 22 de juliol de 1971 es van descobrir a la cova de l'Aragó (Talteüll, Rosselló) les restes d'un homínid arcaic, datat a l'entorn de 450.000 anys abans de l'actualitat. Independentment dels lligams filogenètics i de memòria històrica amb relació a l'actual població de Catalunya, les troballes procedents d'aquest abric del Rosselló van tenir i han tingut un fort impacte en el coneixement dels homínids arcaics, tant en el camp paleoantropològic com per aproximar-se a les formes de vida dels grups de caçadors recol·lectors de les primeres etapes de la humanitat a l'Europa Occidental. L'avenç de la recerca en els darrers anys ha provocat una acceleració de la investigació dels més «antics fòssils humans», amb altres jaciments molt importants, com les aportacions de la zona d'Atapuerca (Burgos) i d'Orce (Granada) entre les més significatives.

Però per què és tan interessant l'home de l'Aragó? D'una banda per la lectura paleoantropològica, és a dir, per la investigació de la reconstrucció dels homínids arcaics, la seva evolució,

les característiques fisiològiques, etc. D'altra banda, la seva importància en l'àmbit històric rau en les informacions que es deriven de l'estudi del lloc, del paleoentorn, i, sobretot, dels objectes i elements materials associats. Concretament, es tracta de l'estudi arqueològic d'un jaciment amb materials ben conservats i d'alta resolució que aporta coneixement sobre les formes de vida dels primers grups de caçadors recol·lectors del territori català.

Però tornem als fòssils d'homínids. El famós crani XXI de l'Aragó correspon a un home d'uns vint anys, de qui s'ha conservat la cara, l'os frontal i el parietal dret. Les òrbites són baixes, àmplies i molt profundes i estan limitades per un vigorós i prominent *arc superciliar*. Té una estructura molt robusta, especialment l'aparell masticatori, senyal d'una alimentació a base d'aliments durs i coriàcis. Probablement, com tots els *Homo erectus*, té un règim omnívor i, recordem, desconeixen el foc. La seva capacitat cranial és de 1.200-1.115 centímetres cúbics, que correspon a la mitjana dels anteneandertals.

A la balma de l'Aragó, des de l'any 1964, quan s'inicia l'excavació, fins a l'actualitat, s'han descobert més de cent quaranta-vuit restes humanes, que estan datades entre 550.000 i 400.000 anys. L'anàlisi detallada de les restes mostra una majoria de fragments cranials, amb restes de mandíbules, dents, algunes parts d'esquelet postcranial, restes òssies disperses de braços i cames, que corresponen a trenta individus, divuit adults i dotze infants. Malgrat el nombre reduït, les dades antropològiques indiquen una alta mortalitat: entre set i dotze anys (30%) i entre divuit i trenta anys (30%), amb una punta neta entre vint-i-cinc i trenta anys (14%). Els individus majors de trenta-cinc són poc nombrosos i un sol individu mor als quaranta anys. L'esperança de vida s'estima a l'entorn dels vint o vint-i-cinc anys. Sabem també que la població estaria formada per individus dels dos sexes amb un lleuger predomini del sexe femení, i amb una talla mitjana d'1,66 metres, calculada sobre la base de la llargada dels fèmurs i altres indicadors osteològics.

Aquestes restes estan associades als primers grups d'*Homo erectus*, caracteritzats per les eines de tipus bifacials. És a dir, eines de pedra tallades en forma oval o d'ametlla i de manera alternativa en les dues cares principals per aconseguir una zona de tall en tot el perímetre. Aquest estri, veritable «ganivet suís» de l'època, ja que tant serveix per percutir com per tallar o perforar, va arribar a Europa, procedent d'Àfrica oriental, fa aproximament un milió d'anys. Les restes humanes descobertes a la cova i, en particular, el crani d'Aragó XXI, mostren trets morfològics de tipus arcaic, que podrien caracteritzar un grup geogràficament diferenciat, però que estarien en el sòcol o l'origen de la neandertalització.

La cova de l'Aragó és, però, molt més que un lloc de troballes fòssils d'homínids, ja que les restes no es localitzen en una sepultura o amagatall aïllats, sinó que es troben entre les restes i deixalles domèstiques abandonades pels ocupants de la cavitat. Així, a més de les característiques físiques de la població, coneixem també les característiques culturals, tecnològiques i econòmiques dels habitants i dels grups de caçadors arcaics.

La cova té unes dimensions excepcionals. Actualment fa uns trenta metres de llarg per deu d'ample, però a l'antiguitat la llargada podria haver estat superior, atesa la caiguda posterior del sostre. S'obre en un massís calcari, a la part superior i a uns cent metres del llit del torrent del Verdoble, de manera que domina tota la plana de Talteüll i Perpinyà. El gruix de quinze metres de sediment que la rebleix abraça una cronologia que va des dels 700.000 anys a la base a uns 100.000 anys a la part superior. L'estudi més detallat fins ara correspon a les fases entre els 600.000 i els 400.000 anys, períodes en els quals la cova fou un hàbitat de caçadors recollectors que aprofitaren els recursos naturals que oferien els nínxols ecològics de l'entorn més immediat.

Així, en el nivell en què es va localitzar el crani, el G, s'hi troben restes d'una ocupació estable per un grup familiar durant un període de temps de més d'un any, en un marc paleoclimàtic fred, sec i amb vents violents. Les restes humanes, fragmentades i bar-

rejades amb residus alimentaris, i sense evidències de sepultures, mostren la presència de tres categories d'individus: homes, dones i infants. Durant aquesta estada en concret, la cova tenia la funció de campament base de llarga durada, sens dubte facilitat per les característiques del lloc: espai ample, bona insolació i visibilitat de l'entorn, des d'on aprofitaven els recursos dels biòtops més propers, formats per la plana estèpica, al peu de la cavitat, les muntanyes calcàries i els altiplans escombrats pels forts vents a la part superior. En nivells que corresponen a altres moments cronològics, la cova també fa la funció de campament temporal estacional —campament secundari—, per a estades puntuals de cacera o bé zona de bivac, cada una amb diferents sèries faunístiques i d'indústries. De fet, aquesta és una de les característiques generals de les coves i els abrics ocupats en aquests períodes tan reculats: la seva ocupació i el seu abandonament de manera repetida sense que es pugui parlar d'uns cicles regulars determinats.

El nombre elevat de restes d'animals recuperades mostra l'aprofitament que feien dels animals salvatges. Caçaven principalment i de manera abundant el cavall (*Equus mosbachensis*), el bisó (*Bison priscus*), el bou mesquer (*Praeovibos priscus*) i l'ovella (*Ovis ammon antiqua*). Més puntualment també caçaven cèrvids, rens, el cérvol (*Cervus elaphus*) i un petit bòvid. La cacera, molt diversificada, indica períodes de sacrifici durant totes les estacions de l'any i una caça orientada al sacrifici dels animals adults. Les restes òssies dels animals són, en general, molt fragmentades, havent patit ruptures intencionades, amb l'ajut de còdols tallats amb l'objectiu de treure el moll de l'os. També s'observen nombroses estries i senyals de descarnització o de desarticulació que proven l'explotació antròpica intencionada. Tot i que s'ha comentat la possibilitat que també aprofitessin animals morts, és a dir, la pràctica del carronyerisme, la documentació de la cacera està plenament constatada.

Les eines lítiques constitueixen l'altra gran categoria de restes recuperades. A l'Aragó estan dominades pels petits estris retocats

fets amb ascla que representen el noranta per cent de l'utillatge lític, mentre que l'utillatge derivat de grans blocs —còdols tallats, pics, bifaços, destrals, poliedres— sols està representat per un deu per cent. Dins del petit utillatge, els estris més nombrosos són les rascadores simples, mentre que altres tipus de rascadores —denticulades, convergents— i les puntes són rares de trobar. Les osques retocades són abundants però per sota de les troballes de rascadores. Les puntes representen un percentatge minso. Entre l'utillatge gran, els més abundants són els còdols tallats, mentre que els bifaços, pics i poliedres estan poc documentats. Alguns bifaços fabricats amb corniana o amb còdols de quars o quarsita ja presenten una simetria bilateral i bifacial perfecta. Es van fabricar amb molta cura i amb retocs regulars, testimoni d'un gust pel treball ben fet i de l'emergència del sentit estètic. El petit utillatge està elaborat amb roques silícies com el quars, la quarsita, el sílex i fins i tot ocasionalment el jaspi. L'utillatge gran més abundant està fabricat amb material calcari. Totes aquestes roques es troben en l'entorn més immediat de l'assentament.

L'absència d'ossos cremats, de brins de carbó, de cendres o de pedres esclatades pel foc en els nivells anteriors als 400.000 anys indica que la població de l'Aragó desconeixia el foc. És a partir d'aquesta data quan es comencen a trobar indicis de la utilització del foc per part dels pobladors d'Europa Occidental.

Les evidències de poblaments arcaics a Catalunya, però, són més antigues si es tenen en compte les troballes arqueològiques a l'aire lliure, formades sobretot per acumulacions d'eines tallades i de restes òssies animals, tot i que no han lliurat restes òssies humanes. Destaca, per la seva gran antiguitat i riquesa, el jaciment de Vallparadís, a Terrassa, amb restes d'eines tallades i de fauna que es poden atribuir a uns 980.000 anys. Aquest jaciment constitueix un dels més arcaics. S'hi han trobat eines lítiques de petites dimensions i de factura senzilla, fetes sobretot en quars. Les restes de fauna, sobretot cranials, dents i ossos llargs, i carcasses, són també molt significatives; destaquen espècies com

l'hipopòtam, l'elefant, el bisó, el linx, etc. Es tracta, doncs, d'un nivell arqueològic amb les evidències més antigues a Catalunya, en el qual es troben representades restes pròpiament paleontològiques, sense acció antròpica, i d'altres nivells, en els quals les restes fòssils, en particular les carcasses d'animals, havien estat explotades per carnívors i homínids abans de quedar sedimentades. Les restes lítiques, algunes tallades en el mateix indret, són els indicadors més clars de l'acció dels grups humans en aquest assentament.

Els conjunts més nombrosos, i probablement contemporanis a les ocupacions de la cova de l'Aragó, són els que es troben en els punts estratègics relacionats amb el curs mitjà del riu Ter. Destaquen els conjunts d'eines lítiques procedents del Puig d'en Roca, a Girona, o el de Costa Roja, a Sant Julià de Ramis. Són punts a l'aire lliure, sovint a les terrasses del riu, on el mal estat de la conservació del context estratigràfic, en el qual només s'han recuperat les eines tallades sense restes d'animals, fa que el nivell de conservació i informació sigui reduït. Recentment les troballes de jaciments contemporanis s'han ampliat fins a la Catalunya meridional, on destaca l'abric de la Cansaladeta (la Riba, l'Alt Camp), un lloc de refugi en el qual s'han identificat, al costat de les eines de pedra tallades, restes de rinoceronts, èquids i cèrvids.

A partir del Pleistocè mitjà, les restes són més abundants. Cal citar els conjunts del massís del Montgrí (Torroella de Montgrí, Baix Empordà) i els Vinyets (el Catllar, Tarragonès). També s'ha documentat un nombrós conjunt de restes de fauna al barranc de la Boella (la Canonja, Tarragonès).

Pel que fa a altres restes humanes a Catalunya, no tornem a tenir-ne vestigis fins a l'entorn dels 60.000 anys, quan s'han trobat diferents parts esquelètiques en diversos assentaments. Les restes més nombroses provenen de la cova del Gegant (Sitges, Garraf), on hi ha cinc restes corresponents a quatre individus neandertals que han estat datats a l'entorn de 50.000 anys. Es

tracta de mandíbules, dents incisives i un fragment d'húmer, dels quals no es pot afirmar amb seguretat que provenguin de sepultures o dipòsits intencionats. Recordem que també seria neandertal l'anomenada mandíbula de Banyoles, datada a l'entorn dels 45.000 anys. En aquests darrers dos anys també s'han localitzat fins a quatre dents d'individus joves a la cova de les Teixoneres, a Moià, i una resta de molar, poc contextualitzada, a la cova Mollet (Serinyà, Pla de l'Estany).

L'arribada dels homínids moderns fa 30.000 va comportar una acceleració dels canvis en les formes de vida dels caçadors recol·lectors, amb unes estratègies de poblament i aprofitament dels recursos naturals més especialitzades i una estructura social complexa.

MIQUEL MOLIST

Referències:

Henry DE LUMLEY, Sophie GRÉGOIRE, Deborah BARSKY, Gérard BATALLA, Salvador BAILON, Véronique BELDA, Djamilia BRIKI, Louise BYRNE, Emmanuel DESCLAUX, Khalid EL GUENNOUNI, Alain FOURNIER, Sarah KACIMI, Frédéric LACOMBAT, Marie-Antoinette DE LUMLEY, Anne-Marie MOIGNE, José MOUTOUSSAMY, Cristina PAUNESCU, Christian PERRENOUD, Véronique POIS, Jérôme QUILÈS, Florent RIVALS, Thierry ROGER i Agnès TESTU, «Habitat et mode de vie des chasseurs paléolithiques de la Caune de l'Arago (600000-400000 ans)», a: *L'Anthropologie*, 108, París, Elsevier Manson, 2004, pàgines 159-184.

Marie-Antoinette de LUMLEY, «Tautavel man. One European evolved *Homo erectus*. *Homo erectus tautavelensis*», a: *L'Anthropologie*, 119(3). París, Elsevier Manson, 2015, pàgines 303-348.

Eudald CARBONELL i Xosé Pedro RODRÍGUEZ, «El paleolítico inferior en Cataluña», a: *Veleia*, 24-25, Vitoria-Gasteiz, Universidad del País Vasco, 2008, pàgines 331-345.

Robert SALA, Eudald CARBONELL, José María BERMÚDEZ DE CASTRO i Juan Luis ARSUAGA (coordinadors), *Los cazadores recolectores del pleistoceno y del*

holoceno en Iberia y el estrecho de Gibraltar, Burgos, Universidad de Burgos / Fundación Atapuerca, 2014.

Kenneth MARTÍNEZ MOLINA i Joan GARCIA GARRIGA, «Vallparadís, història dels primers homínids», a: *Tribuna d'Arqueologia*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2007, pàgines 47-68.